

KAPALIÇARŞI'NIN SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASI KUYUMCULUK: BİR DEĞİŞİM OKUMASI

Intangible Cultural Heritage and Jewellery of the Grand Bazaar: Analysis of the Change

Berfin BAYAR *

Yaşar Dilek ERBEY *

* Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi | Department of City and Regional Planning, Mimar Sinan Fine Arts University

Özet

Somut olmayan kültürel miras, bilimsel yazına geç girmiş olmasıyla birlikte bütünleşik kentsel koruma bağlamında önemli bir kavramdır ve kültürel miras yapılarıyla kurduğu ilişki bakımından en somut haliyle çarşı mekânlarında görülebilmektedir. Nitekim, İstanbul Kapalıçarşı, bu konuda önemli bir bağlam sunmaktadır. Kapalıçarşı'nın somut olmayan kültürel mirasa konu ve kültürel kimliğini yansıtan kuyumculuk zanaatı, Çarşı'nın ortaya çıkışından bu yana beş yüzyılı aşan süreçte günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

Hızla değişen kent dinamikleriyle birlikte, geleneksel çarşı ile üretim ve somut olmayan kültürel miras ile tarihi yapılar arasındaki ilişki de değişmektedir. Bu bağlamda, çalışmada; mekân ve işlevin birbirinden ayrı ele alınmaması gerekliliğinden yola çıkılarak; bütünleşik koruma ekseninde somut olmayan kültürel mirasa ilişkin kavramsal bir çerçeve sunulmuş ve Kapalıçarşı, tarihsel arka planıyla incelenerek sahip olduğu kültürel miras değerleri ile zanaat geleneğinin mekânla ilişkisi değişim bağlamında irdelenmiştir. Bu amaçla, yerinde tespitler ile zanaatkarlar ve kuyumcularla derinlemesine ve yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Kapalıçarşı ve hanlar odaklı gelişen kuyumculuk zanaatı, Kapalıçarşı'ya alternatif olarak tasarlanan Kuyumcukent'in inşa edilmesi ile yeni bir mekâna sığmıştır. Yeni bir küme olarak tanımlanabilecek olan bu yeni mekân, kuyumculuk sektörünün "yeni çarşısı" olmayı hedeflemiştir. Bir diğer yeni kümelenme mekânı olan Nuruosmaniye, Kapalıçarşı'dan uzaklaşmak istemeyen, Tarihi Yarımada içinde kalarak, Çarşı ile bağlarını devam ettirmek isteyen zanaatkarın tercihi olmuştur.

Tüm bu yeni kümelenmeler, süreklilik, bilgi aktarımı, ekonomik ve kültürel dinamikler bağlamında değerlendirildiğinde; bütünün birer parçasını oluşturduğu, sektörün kendi içerisinde çok güçlü bağlara sahip olduğu ve bütünlüğünü koruduğu, Kapalıçarşı'nın ise bir "ekol" olarak bu bütünün başlangıcı ve belirleyicisi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada; Kapalıçarşı ve kuyumculuk zanaatının, arka planında kendisini yaşatan bağlamlar ve insanlarla birlikte geçirdiği değişim analiz edilerek, bütünleşik koruma yaklaşımı çerçevesinde zanaat ve mekân arasındaki ilişkinin korunmasına yönelik ilkeler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: somut olmayan kültürel miras, İstanbul Kapalıçarşı, kuyumculuk, bütünleşik koruma, mekânsal değişim

Statement | Beyan:

This study is derived from Berfin BAYAR's graduation thesis entitled "The Intangible Cultural Heritage Values of the Grand Bazaar and the Reading of Change through Jewellery", completed in 2021 at Mimar Sinan Fine Arts University, Department of City and Regional Planning under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Dilek ERBEY. | Bu çalışma, Berfin BAYAR'ın 2021 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümünde Doç. Dr. Dilek ERBEY danışmanlığında tamamladığı "Kapalıçarşı Somut Olmayan Kültürel Miras Değerleri ve Kuyumculuk Üzerinden Değişim Okuması" başlıklı bitirme tezinden üretilmiştir.

Submitted | Gönderim: 16.03.2023
Accepted | Kabul: 22.06.2023

Correspondence | İletişim:
bbayar10397@gmail.com
DOI: [10.5281/zenodo.8210448](https://doi.org/10.5281/zenodo.8210448)

Abstract

Intangible cultural heritage is a significant notion in the context of integrated urban conservation even though its recognition in the academic literature occurred belatedly and it can be seen in bazaar areas in its most concrete version in terms of its relationship with cultural heritage structures. Indeed, Istanbul Grand Bazaar presents a noteworthy context for this subject. As the subject of intangible cultural heritage and reflecting the cultural identity of Grand Bazaar, the jewellery craft has been existed since the foundation of bazaar for more than five centuries until today.

The relationships between both the traditional bazaar and production, and intangible cultural heritage and historic structures changes with the rapidly changing urban dynamics. In this context, this study sets the start point as the necessity of addressing separately to the space and the function; a conceptual framework is presented regarding intangible cultural heritage in line with the integrated urban conservation and Grand Bazaar is analysed regarding the relationship between the space and its cultural assets and crafts tradition within the context of change through its historical background. For this reason, on-site observations and diagnosis, and structured and in-depth interviews with jewellery artisans was conducted.

The jewellery craft boomed with Grand Bazaar and Khans, moved to a new place called Kuyumcukent after its construction which was designed as an alternative to Grand Bazaar. This new place aimed to be the new bazaar of the jewellery sector. Another cluster named Nuruosmaniye became the new location of jewellery artisans who want to stay closer to Grand Bazaar and keep their network by staying in the Historic Peninsula.

Assessing of all these new clusters regarding continuity, information transfer, economic and cultural dynamics, they form a part of the whole, the sector within itself has robust connections and protects its unity, while the Grand Bazaar is the inception and identifier of this unity as an “Ecole”.

In this research, the principles for conservation of the relationship between the place and craft within the integrated conservation approach by analysing the change in Grand Bazaar and jewellery craft together with the people and contexts sustained themselves in its background.

Keywords: intangible cultural heritage, Istanbul Grand Bazaar, jewellery craft, integrated conservation, spatial change

(1) Rezan Has Müzesinde düzenlenen “Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde” isimli sergi kapsamında oluşturulan “Çarşının Sekiz Ustası” başlıklı videoda, Haçik Kelleci’nin Kapalıçarşı tanımı. (Kösebay ve Orlandi, 2017)

(2) Türkiye tarafından 17 Ekim 2003 tarihinde kabul edilen “Somut olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”nin Türkçesine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Teftiş Kurulu Başkanlığı [ilgili internet sayfasından](#) ulaşılabilir. (Kösebay ve Orlandi, 2017)

“Tüm dünyanın bir fıncık içine sığdırılmış halidir Kapalıçarşı.”
(Haçik Kelleci, 2017)¹

GİRİŞ

Somut olmayan kültürel miras, en genel ifadeyle, önceki nesillerden gelen ve sonraki nesillere aktarılan gelenekler ve yaşayan ifadeler anlamına gelmektedir (UNESCO, 2003)². Çalışmanın ana bağlamını oluşturan ‘Çarşı’ ise, çok katmanlı ve çok boyutlu bir kültürel yapı kavramını karşılamaktadır. Bu iki kavram iç içe bulunduğu zaman anlam kazanır ve gelişir. Kültürel yapıları etrafındaki ifade biçimlerinden, pratiklerden ve geleneklerden ayırmak mümkün değildir. Aksi durumda, kültürel miras yapılarının kendi tarihinden beslenerek yaşattığı ifadeler dinamik yapısı kaybederken; somut olmayan kültürel miras da bağlamını yitirir ve gelecek nesillere bozulmadan aktarılması karşısında tehditler oluşur.

Günümüzde zaman ve mekân dinamikleri içerisinde, kültürel ve tarihi mekânlar kentsel ihtiyaçlar doğrultusunda hızlı bir şekilde dönüşmektedir. Somut olmayan kültürel mirasın da bu dinamiklere bağlı olarak hızlıca değişime konu olduğu temel bağlam kentlerdir. Kültürü üretirken gelecek nesillere aktaran ‘insan’ ise, zanaatın temel öznesi olan ‘zanaatkâr’ rolüyle önemli bir yaşayan kültür aktarıcısıdır. Bu mekânlar içerisinde gelişen ve somut olmayan kültürel mirasın en somut tezahürü olarak tanımlanan zanaat, birçok değişim unsuruyla ilişkisellik içerisinde. Bu yüzden, zanaatkârlığın ve onun mekânlarının değişimi birçok bağlamda ele alınmalıdır.

Çalışmadaki değişim okumasının esas olgusu olan zanaat, tarih boyunca çarşı mekânında örgütlenmiştir. Kapalıçarşı mekânı ve somut olmayan miras değerlerinin değişimini ve sürekliliğini okuyabilmek, değişimi tetikleyen unsurların ve arka planındaki süreçlerin ortaya konmasını gerektirmektedir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak, somut olmayan kültürel miras kavramı ve bütünlük koruma yaklaşımı üzerinden kavramsal bir çerçeve sunulmaktadır. Ardından Kapalıçarşı; tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiş, salt bir tarih okuması yerine Osmanlı’nın ekonomik, dini ve sosyal perspektifinden Kapalıçarşı geleneksel üretim dinamiklerinin nasıl etkilendiği tartışılmıştır. Çalışmanın özgün bölümünü oluşturan “Zanaatın Yer Değiştirmesi” ve “Zanaatın Sürekliliği” bölümlerinde ise tarihi ve bilimsel yazın taramasına ek olarak Kapalıçarşı ve Hanlar’da zanaatkârlar ile derinlemesine ve yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Burada asıl amaç değişim okumasıyla beraber değişimin nedenleriyle birlikte analiz edilmesi ve son durumu görebilmektir. Görüşmeler ile hafızalarındaki mekânsal ve işlevsel değişimin, haritalar üzerinde tespitleri yapılarak değişimin temel etkenleri ve boyutları tartışılmıştır.

Kentlerin mekânsal, kültürel ve sosyo-ekonomik anlamda farklılaştığı göz önünde bulundurulduğunda, Kapalıçarşı’nın geleneksel üretim değerlerinin mekânsal bağlamıyla birlikte sürdürülmesinin önemi de daha belirgin bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Kapalıçarşı’daki somut olmayan kültürel mirasın kuyumculuk üzerinden değişimi; mekânsal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla beraber ele alınarak değişen kent dinamikleri bağlamında tartışılacaktır.

BÜTÜNLEŞİK KORUMADA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN YERİ

1975 yılında Avrupa Mimari Miras Kongresi’nde yayınlanan Amsterdam Bildirgesi bütünlük koruma yaklaşımını tanımlamış ve bu tarihten sonra koruma bilimsel yazını ve uygulamalarında önemli bir koruma politikası olarak yerini almıştır (ICOMOS, 1975). Bütünlük korumanın ortaya çıkışı daha çok fiziksel ve kültürel değerlerin birlikte ele alınmasının önemine vurgu yaparken yıllar içinde yaklaşım giderek gelişerek tarihi çevrelerde somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerini de içerek şekilde tanımlanmıştır.

Somut olmayan kültürel miras (SOKÜM) kavramı, ilk kez bütüncül bir anlayış ve koruma yaklaşımı üzerinden 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi’nde ele alınmıştır (UNESCO, 2003). UNESCO, temel amaç ve prensiplerini kültür yoluyla gerçekleştirmek amacıyla, SOKÜM Sözleşmesi’nde somut olmayan kültürel mirası diğer sektörlerle tamamlayıcı ve bütüncül bir bağlamda ele almış; ilkelerini disiplinler arası bir yaklaşım

geliştirmiştir (Tüzel, 2020: 5). Aynı zamanda SOKÜM değerlerini ekonomik büyümenin bir parçası olarak hedeflemiş, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile de yakından ilişki kurmuştur (Tüzel, 2020: 1).

Somut olmayan kültürel miras en genel ifadeyle toplumların sözlü gelenek, ritüel, bilgi ve beceri gibi kültürel ifade biçimlerinin nesiller arası aktarımı anlamına gelmektedir. SOKÜM Sözleşmesi’nde (UNESCO, 2003) SOKÜM değerleri beş alt başlık halinde sıralanmıştır:

1. Somut olmayan kültürel mirasın bir aracı olarak dil de dahil olmak üzere sözlü gelenekler ve ifadeler;
2. Gösteri sanatları;
3. Sosyal uygulamalar, ritüeller ve bayram etkinlikleri;
4. Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;
5. Geleneksel zanaatkârlık.

‘Aktarım’ ifadesi somut olmayan kültürel mirasın temelinde yatan esas eylemdir. ‘Yapı’ niteliğindeki kültürel miras değerlerinden farklı olarak, kendini ‘aktararak’ gerçekleştiren bir kültürel değerler bütünü oluşturarak toplumsal kimliğin de devam etmesini sağlar. Bu değerleri aktaran ve sonrasında bu aktarılan değerleri kabul edip yaşatan bir toplum yapısı var olmadıkça da somut olmayan kültürel miras değerlerinin sürekliliği mümkün olmayacaktır (*UNESCO - Dive Into Intangible Cultural Heritage!*, n.d.).

Zanaatkârlık ve el sanatları, 2030 sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılıdır. Kültür turizmi, kültür ekonomisi ve kültür endüstrisi gibi yaratıcı sektörlerle ortak çalışma alanları bulunmaktadır. Öte yandan, pazarlama, turizm ve endüstri alanlarıyla ilişkisi bazı durumlarda aşırı ticarileştirme gibi riskler oluşturmaktadır (Tüzel, 2020: 16). Zanaatlar, risk unsurlarıyla karşı karşıya kalmadığı sürece özgünlüğünü koruyarak turizme ve ekonomiye katkı sağlamaktadır. SOKÜM Sözleşmesinin ‘Madde 2: Tanımlar’ başlığında SOKÜM’ün korunmasında insan hakları esaslarına ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygunluğun gözetileceği belirtilerek ekonomik kalkınma vurgusu yapılmıştır (UNESCO, 2003). Bu maddede somut olmayan kültürel miras için; “gelecek kuşakların ihtiyaçlarını geçmişin kültürel birikim ve deneyimlerinden faydalanarak oluşturulan kalkınma modellerine uygun olma” kriteri, unsurların listeye girebilmesi için öne sürülen kriterlerin başında gelmektedir (Tüzel, 2020: 9). Unsuruların listeye girmesi koruma ve yaşatma için bir sonuç değil sürecin ilk adımı olarak değerlendirilmektedir. Bu sürecin, 2030 Sürdürülebilir Koruma Hedefleriyle uyum içerisinde gelişmesi ve entegre bir yapıya kavuşması; SOKÜM’ün nesiller arası aktarımının kesintiye uğramamasına ve risklere karşı özgünlüğünü koruyup yaratıcı bir sektör olarak gelişmesine bağlıdır (Başat, 2013: 61-63).

UNESCO’nun da tanımladığı üzere, zanaatkârlık ve el sanatları somut olmayan kültürel mirasın ‘en somut’ tezahür biçimidir (*UNESCO - Traditional Craftsmanship*, n.d.). Üretim, endüstri, turizm, pazarlama ve sürdürülebilir ekonomi kavramlarıyla da iç içe dinamikler barındırır. Bu geleneklerin çıktıları her ne kadar somut olsa da ürünlerin icrası, bilgi birikimi, kültürel bellek ve bilginin aktarım şekli ile bu kavramların birbiriyle ve toplumla olan ilişkisi SOKÜM olarak kabul edilir. Tüm bu

kavramların ve değerlerin ‘kümelenme noktası’ niteliğinde olan ‘çarşı’ ise, el sanatları ve zanaatların icra edildiği alışveriş mekânıdır. Çalışmanın odağını oluşturan Kapalıçarşı 562 yıllık tarihiyle birlikte günümüzde halen birçok geleneksel el sanatına ve zanaata ev sahipliği yapmaktadır.

Somut olmayan kültürel miras toplumların tarih içinde biriktirdiği bilgi ve deneyim süreçlerini içerir. Somut kültürel miras değişmeyen bir yapıya sahipken somut olmayan kültürel miras, zamana bağlı olarak değişme eğilimindedir. Her iki kavramın nitelikleri farklı olsa da birbirinden bağımsız olarak ele almak mümkün değildir. SOKÜM ise içerisinde bulunduğu strüktürü kaybettiğinde dinamik yapısını yitirebilmektedir (Başat, 2013: 61-62). Bütüncül koruma yaklaşımı; somut ve somut olmayan kültür mirasını birlikte ele almaktadır.

Birçok dinamiği bünyesinde barındıran Kapalıçarşı, ülkemizdeki ve hatta dünyadaki en büyük ve eski kuyumculuk kümelenmelerinden biridir (Eceral vd., 2009: 134). Bu anlamda hem tarihi bir mekân olarak hem de SOKÜM olarak 562 yıllık süreçte gelişip dönüşen Kapalıçarşı ve kuyumculuk zanaatı değişen kentsel dinamikler ve kültürel etkilerle değişim içindedir. Değişimin kültürel miras değerlerinin bütün olarak korunması, üzerinde yarattığı tahrip ve tehdidin çok iyi anlaşılması ve geleceğe dönük tedbirlerin ilkelerinin belirlenmesi gerekmektedir.

BİR ZANAAT AKADEMİSİ OLARAK KAPALIÇARŞI’NIN OLUŞUMU VE MEKÂNSAL KURGUSU

Kapalıçarşı, 1460 yılında ortaya çıkışından itibaren hem bir ticaret merkezi olarak hem de bir kültür merkezi olarak öncü bir mekân niteliği taşımış; tarihsel süreçte birçok yapısal ve işlevsel değişim geçirmiştir. Bu bölüm, değişim okumasının tarihsel arka planını sunmakta, ‘çarşı’ kavramının kökenlerinden gelerek Kapalıçarşı’nın tarihine uzanan bir tarihsel okuma yapmaktadır.

Konstantinopolis, Doğu Roma Dönemi’nden itibaren ticaretin merkezi olarak karşımıza çıkar. Ticaretin İstanbul kent mekânında tezahür etme biçimi iki temel aks üzerinden şekillenmiştir: Akropol Meydanı’ndan başlayarak Fatih Camii’ne dek uzanan yol ve bu yolu kuzey-güney yönünde kesen Uzunçarşı. Burada Uzunçarşı bölgenin ana aksı olarak kabul edilirken Beyazıt Meydanı ise bu tarihi ticaret aksının esas ve başlangıç noktası olarak aktarılmaktadır. Kapalıçarşı ise, bu aksların kesişim noktasında ve önemli kentsel öğelere yakınlığıyla öne çıkmaktadır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 48). Günümüzde Tarihi Yarımada’nın ticaret bölgesi büyük ölçüde, Eminönü-Unkapanı arasında kalan sahil çizgisiyle, Sultanahmet Meydanı’ndan başlayan ve Beyazıt Meydanı’na kadar uzanan Divan Yolu arasında kalan bölgeden oluşmaktadır.

Çarşı, Osmanlı kentinin kalbini oluşturmuş, esnaf ve zanaatkarın örgütlülüğü de çarşıyla birlikte bir gelenek olarak tarihte yerini almıştır. Bedestenli çarşı ise bu örgütlenmenin mekânı olmuştur. Çarşı teriminin etimolojisine bakıldığında; Farsça kökenli terimin *çar*:dört, *su*:yol terimlerinden türeyerek ‘dört yol’ anlamına geldiği; kesişme ve toplanma alanı gibi kavramlara atıf yaptığı görülmektedir (Küçükerman ve Mortan, 2010: 114). Doğu kentlerine baktığımızda; çarşının merkezi oluşturduğu ve kentin ekonomik sisteminin temeli olduğu anlaşılmaktadır. Bu mekânlar bir yandan ekonomik değer yaratırken diğer

Şekil 1. Tarihi Yarımada ticaret aksları ve Kapalıçarşı’nın konumu

Not. GoogleEarth uydu görüntüsü altlık olarak kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

yandan kamusal mekânlar sunarak toplumsal yaşamı tanımlayan, kentlerin ve devletlerin politik durumlarını ve değişimlerini yansıtan mekânlar olmuşlardır. Çarşı; içerisinde bedesten, han ve arasta gibi mekânları da barındırarak ve ‘sokak’ üzerinde örgütlenerek bir ‘zanaat akademisi’ oluşturmuştur (Küçükerman ve Mortan, 2010: 158).

Osmanlı’da devlet, üretimi desteklemiş, ama ekonomide özerkleşmeyi desteklememiştir. Sınıfsal gelir farklılaşması vardır ve bu durum daha çok o sınıfın becerilerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. (Küçükerman ve Mortan, 2010: 160). Bir ürünün niteliği ve kalitesi, zanaatın gelişkinliğine ve üretenin üstün yeteneğine bağlı olarak artmıştır. Zanaata verilen değer nedeniyle, Osmanlı’da zanaat kolları oldukça gelişmiştir. Bu dönemde iktisadi yapının önemli bir bileşeni olan lonca ve gedikler, esnaf örgütlenmesini ve dayanışmasını temsil eden ‘ahilik’ ve ‘fütüvvet’ anlayışından gelerek; aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatta ‘iyilik’ ve ‘güzellik’ olgularını aşılacaktır (Kal’a, 2003: 251).

Şekil 2. Kapalıçarşı, bedesten ve kent dokusu

Not. Aerial View of Grand Bazaar in Istanbul, Turkey. It Is One of The . . . , n.d.

Kapalıçarşı, İstanbul’un fethiyle beraber yeniliklerin doğduğu bir ortamda ve Osmanlı İmparatorluğu’nun hem kültürel hem de iktisadi yükselişine denk gelen zaman diliminde, Çarşı-yı Kebir (Büyük Çarşı) olarak anılmak üzere yerini almıştır.

“İstanbul’un alınışı ve II. Mehmet’in çarşısını yaptırması, imparatorluğun yükseliş çizgisinin iyi bir noktasına rastlar. Bu demektir ki, bu pazaryeri açıldığı zaman bile, Çarşı’nın malla ve sanatla dolması için her şey hazır. Koca bina, Bursa ve Edirne’nin benzer çarşılarından daha şanslı bir başlangıçla dünyaya gözlerini açmıştı; hem de bir dünya şehrinin kalbi olarak. Sonra, geçen dört yüz yıl buna sadece daha fazla zenginlik, incelik, görgü ve bilgi ekledi.” (Ç. Gülersoy’dan aktaran Küçükerman ve Mortan, 2010: 157).

Küçükerman ve Mortan (2010: 152) ‘Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı’ isimli kitabında, Kapalıçarşı’nın, İstanbul’da ve dünyada ticarete yön verecek büyük bir proje olarak tasarlandığını ifade etmektedirler. Bu proje bir ‘model’ olarak kurgulanmış; İstanbul kent bütünü içerisinde bütünü ana parçası ve kentin ekonomi çarkının döndüğü yer olarak tasarlanmıştır. Bir mimari yapının ötesinde, şehrin diğer alanlarıyla ilişkisi üzerinden bir ticaret bölgesi olarak tasarlanması, üstü kapalı bir çarşı olmanın da ötesinde bir zanaat ve sanat mekânı olarak örgütlenmesi, arazi ve sokak ile bütünleşmiş yapısı; bu çarşının kuruluşundan günümüze çeşitli fiziksel bozulmalara ve hasarlara rağmen yerinde kalmasını ve gelişmesini sağlamıştır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 152-153).

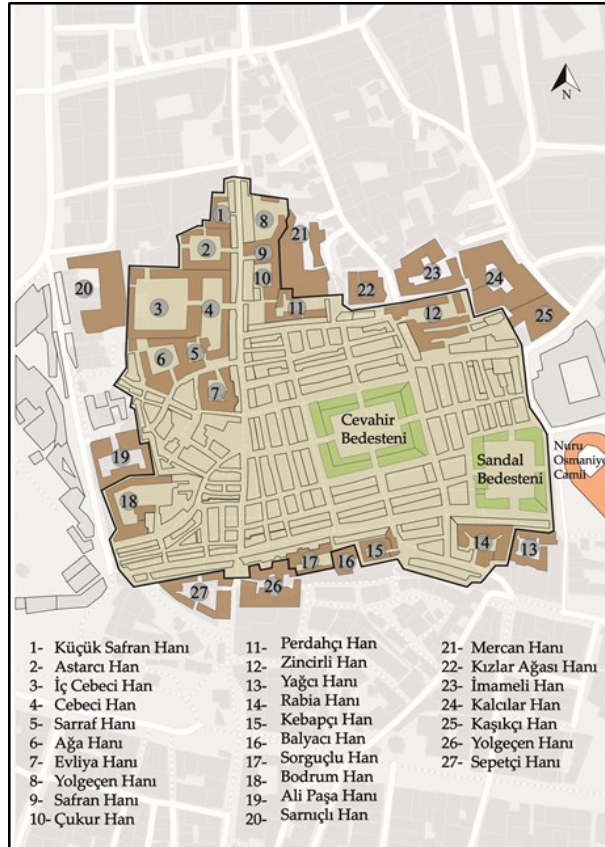
Kapalıçarşı, 30.702 m²’lik alanda toplam 64 adet cadde ve sokak üzerinde kurgulanmış ve kentin tarihi dokusuyla bütünleşik bir yapıdır. Kuzeyinde hanlar bölgesi, güneyinde Yeniçeriler Caddesi, batısında Beyazıt Camii, doğusunda ise Nuru Osmaniye Camii bulunmaktadır. Temel mekânsal kurgusu sokak ile biçimlenmesinden gelir. Üstü tonozlu ve kiremitli çatılarla örtülü sokaklar, kentle bütünleşik ve kendine has bir yapı oluşturur. Cevahir ve Sandal Bedesteni, çarşının iç çekirdeklerini oluşturur. Bedestenlerin etrafında gelişen dükkânlar, hanlara bağlanmaktadır. Şekil 4’te yer alan haritada gösterildiği üzere Kapalıçarşı’ya bağlı toplamda 27 adet han bulunmaktadır.

Şekil 3. Thomas Allom 1836
Kapalıçarşı gravürü

Not. File:the Great Bazaar,
Constantinople - Walsh
Robert & Allom Thomas -
1836.jpg - Wikimedia
Commons, 1836

Hanlar, çarşıya gelen malların teslim alındığı ve depolandığı yapılar olmanın yanında; kumaşçılık, dericilik ve kuyumculuk gibi zanaatların üretim yerleri olarak işlev görmektedirler. Bu bağlamda çarşı ile hem yapısal hem de işlevsel olarak bir ilişki içerisindedirler. Hanlar, ticaret ve el sanatları ile şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihini simgelemektedir. Hanlar sadece maddi değerler değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetler, konaklama sistemi, ticaret yapan zanaatkârlar nedeniyle geçmişten günümüze çeşitli el sanatlarını barındırmıştır (Erbey ve Salt, 2019, s. 690). Kapalıçarşı’yı çevreleyen hanlardan Zincirli Han günümüze kadar iyi korunmuş örneklerden biridir.

Şekil 4. Kapalıçarşı ve hanlar

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kapalıçarşı, kurulduğundan beri kendine özgü kuralları ve lonca sistemiyle güvenli bir sosyo-ekonomik alan olarak kabul edilmiştir (Güldürmez, 2019, ss. 278-281). Esnafın temel ilkesi olan dayanışma, açık dükkân anlayışıyla perçinlenerek müşteriler ve esnaf arasında güven duygusunu geliştirmiştir. Mekânsal olarak da bulunduğu alanda morfolojik bir bütünlük sağlamasının yanı sıra kendi içerisinde de kentsel yapısal öğeler barındırmaktadır. Şekil 6’da görüldüğü üzere ana caddelerin kesişim noktalarında bulunan ‘dua meydanları’, tarihsel geçmişte, Kapalıçarşı esnafının dükkânlarını açmadan önde toplanarak ‘Kapalıçarşı Duasını’ okudukları meydanlardır. Kuşluk vaktinde dükkânlar açılmadan hemen önce okunan çarşı duasının, hayırlı ve bereketli bir güne vesile olması beklenirdi.

Çarşı içindeki yollar, birbirini dik kesen ana akslardan oluşmaktadır. Cevahir Bedesteni’nin içerisinden geçen ve etrafını çevreleyen yollar çizgisel olmakla birlikte çarşının dış kısımlarına doğru organik yol dokusu göze çarpmaktadır. Uzun Çarşı Caddesinin çarşı içerisindeki devamı niteliğinde olan Yağlıkçılar Caddesi ile Kuyumcular Caddesi dikey; Kalpakçılar Caddesi ile Halıcılar Caddesi ise yatay ana akslardır.

ekonomisinde önemli aktörler olmuşlar, kuyumculuk ve mücevher kümelenmeleri de Kapalıçarşı ve çevresinde yer seçmiştir. 19. yüzyıldan günümüze emek yoğun geleneksel üretim Tarihi Yarımada'da kalmaya devam ederken, teknolojik gelişmeler ve ekonomik yapının değişmesiyle teknoloji ağırlıklı endüstriyel alanlar, kent çeperinde daha geniş ve stratejik alanlara doğru yer seçmeye başlamıştır. Yoğunluklu olarak küçük ve orta sermayenin tarihi merkezde yer seçmeye devam etmesi, ticari ve turistik faaliyetlerin artmasıyla burası yerleşik alandan yoksun bir hale gelerek çöküntüleşen alanlar oluşturmuştur. Tüm bu gelişmelerle beraber alanın özgün iktisadi yapısı, cazibesini de yitirmeye başlamıştır (Şabudak, 2012, ss. 24-25). Bu değişime konu özgün alanları oluşturan geleneksel üretim ve zanaatkârlık, somut olmayan kültürel miras niteliği taşımakta ve tarihsel süreçten bu yana bir takım dönüşümleri ifade etmektedir.

Özetle, Kapalıçarşı, bir alışveriş yapısının ötesinde, kentin sosyoekonomik süreçlerinin döndüğü üzeri kapalı bir zanaat akademisidir. Bu çarşının 'büyük bir proje' olarak nitelendirilmesinin nedeni, zanaat ve sanat çevresinin seçkin olmasıyla tasarım süreçlerinin üst düzey bir kültür oluşturmasıdır. Tarihsel süreçte İstanbul'un en büyük deprem ve yangınlarına şahit olan Kapalıçarşı'nın hâlâ ayakta olmasının sebebi, salt kâgir ve ahşap yapı içerisinde değiş tokuş yapılan bir pazar alanı olmasının ötesinde; içerisindeki zanaat örgütlenmesi ve kendine has kurallarıyla sokak üzerinde biçimlenmesidir. Tarihi Yarımada, Osmanlı Dönemi'nde uluslararası anlamda önemli bir ticaret merkezi olmasının yanı sıra 19. yüzyıldan itibaren dünya konjonktürünün değişmesiyle birlikte önemli kırılma noktaları yaşamıştır. Tarihi Yarımada'daki geleneksel ve küçük çaplı üreticiler ise bu değişen sistemin içinde zorlanmaya veya kaybolmaya başlamışlardır. Bir sonraki bölümde çalışma kapsamında belirlenen zanaatkârlar ve Kapalıçarşı esnafıyla yapılan görüşmeler ile değişimin nedenleri ve sonuçları araştırılmıştır.

ZANAATIN YER DEĞİŞTİRMESİ: KAPALIÇARŞI-KUYUMCUKENT-NURUOSMANİYE KÜMELENMELERİ

Kapalıçarşı'da yer kurma pratikleri ve zaman algısı modern alışveriş yapılarından farklıdır. Bunun temel sebebi, çarşının gün ışığıyla ilişki kurması ve içerisindeki sosyal bağlardır. Çarşının sosyal bağlar oluşturmasının en güzel örnekleri 'pazarlık' ve 'kişiyeye özel üretim'dir. Bireyler, bir müşteri olmanın da ötesine geçerek; ürünlerin fiyatında karşılıklı anlaşmaya varmak için pazarlığı deneyimler ve kendi zevkine uygun bir parçaya sahip olabilmek için ise zanaatkâr ile karşılıklı iletişim kurar. Bu dayanışma ve sosyal uyum çarşığı ziyaret edenleri salt 'tüketici' rolünden kopararak onları çarşının bir öznesi haline getirmektedir. Çarşının birer öznesi haline gelen bireylerin çarşığı algılama biçimi de farklı olmaktadır. Kişiler esnafla iletişim kurarak, pazarlık ederek, yeri geldiğinde kendine özel bir tasarım isteyerek aslında Kapalıçarşı'yı farklı imgelerle ve böylelikle Kapalıçarşı herkes için ayrı ve özgün bir mekân haline gelir. Bu özgünlük müşteri ve zanaatkâr arasındaki ortak düşünce yaratma biçiminden de kaynaklanmaktadır (Akyol, 2016, s. 63). Ortak düşünce ve yaratıcılığın en somut örneği özellikle Kapalıçarşı kuyumculuk zanaatının kişiyeye özel mücevher üretiminde görülebilir. Alıcının hayal gücü, kültürel bilinci ve zevkleri, zanaatkârın el işçiliğiyle buluşur ve bu Kapalıçarşı geleneğinin en güzel örneklerinden biridir.

Şekil 7. Kapalıçarşı’da bir sokak

Not. Yazarların kişisel arşivi

Kapalıçarşı’da sokak ve caddeler meslek ve zanaat kollarına göre ayrılarak isimlendirilmiştir. Bu geleneğin örneklerinden Zenneciler, Yağlıkçılar, Terlikçiler, Perdahçılar gibi sokak ve cadde isimleri geçmişin izlerini yansıtmaktadır. Lonca geleneğinden gelen bu özellik yine Kapalıçarşı geleneğine özgü olup müşterinin fiyat karşılaştırması yapabilmesinde ve esnafın dürüst fiyat belirlemede etkili olmuştur. Bunun yanı sıra bahsedilen bu zanaat kolları günümüzde yalnızca sokak ve cadde ismi olarak kalmıştır (Olgun, 2006, s. 21). Özellikle 1980 sonrasında meslek kollarında belirgin bir değişim söz konusudur. 1972 yılında temel olarak 22 meslek grubu faaliyet gösterirken günümüzde bu sayı 11’e düşmüştür (Sönmez, 1993, s. 18). Eski zanaat kolları giderek kaybolurken turizmin etkisiyle yeni meslek kolları ortaya çıkmaktadır. Kuyumculuk ve mücevher üretimine bakıldığında ise üretimde çeşitli koşullara bağlı olarak değişimler mevcut olsa da Kapalıçarşı’nın kuruluşundan itibaren bir devamlılık söz konusudur.

Kuyumculuk ve mücevher üretimi uzmanlık gerektiren birçok alt iş koluna ve üretim aşamasına sahip bir zanaat türüdür. Dayanışma, işbirliği ve etkileşim unsurlarıyla birlikte rekabetin de gerekli olduğu bu ekonomik kümelenmede rol oynayan zanaatkârlar ve firmalar birbirinden beslenen ve birbirine bağlı bir yapı oluşturmaktadır (Evren ve Ökten, 2013, s. 38). Bu yapıyı tanımlayan ‘kümelenme’ kavramı, “ortak üretim veya değer zincirlerinde bulunan şirketlerin ve kurumların tesadüfi olmayan bir mekânsal yoğunluğu” olarak tarif edilmektedir (Büter ve Pohl’dan aktaran Weber, 2018, s. 49). Kapalıçarşı kuyumculuk kümelenmesi için özellikle yeni mekânsal odakların ortaya çıkmasıyla beraber mekânsal yenilikler ve sektörde yer alan aktörlerin ilişkiler ağının dönüşümü söz konusudur. Küçükçekmece, Bağcılar ve Şişli gibi küçük ölçekli kuyumculuk merkezleri, Kapalıçarşı dışında ortaya çıkan yeni merkezlerdir. Temelde iki üretim biçimine yoğunlaşan kuyumculuk, ‘emek yoğun’ ve ‘endüstriyel kuyumculuk’ olarak ayrılmaktadır. Emek yoğun, Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde kalmaya devam ederken endüstriyel kuyumculuk kent merkezinin dışında konumlanmaktadır.

(3) Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin üzerlerine herhangi bir süs işlemi yapılmaksızın öze bağlı kalınarak yapılan sanat. Pırlantanın sadesini yapan kişi.

Sektörde makineye dayalı yani endüstriyel kuyumculuk var olsa da uzmanlık gerektiren alanlarda zanaatkâr ihtiyacı devam etmektedir. Üretimde aktörler arasındaki koordinasyonu sağlayan ve mücevherin ‘sade’ olarak nitelendirilen montür kısmını tasarlayan sadekâr³, üretim zincirinin en önemli parçasını oluşturmaktadır (Evren ve Ökten, 2013, s. 38). Bu zanaatın en önemli temsilcileri Kapalıçarşı’da mesleklerini icra etmektedirler.

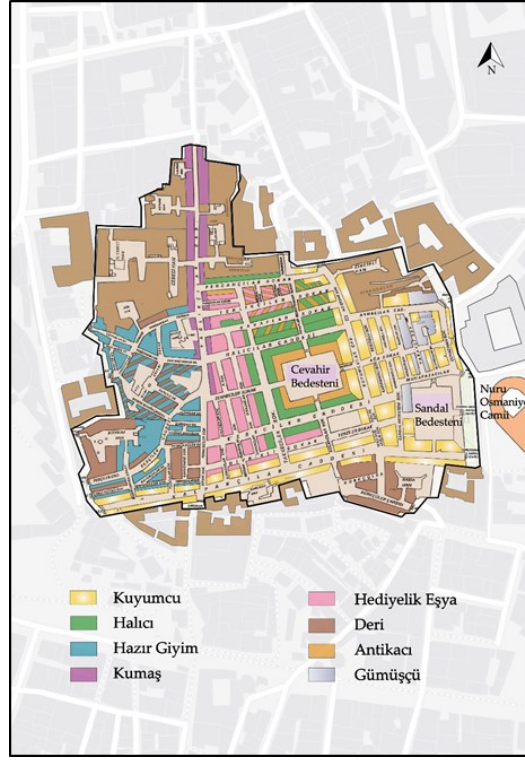
Kapalıçarşı ve çevresi sadece İstanbul’da değil, Türkiye’de hatta dünya çapında etki alanı geniş dev bir altın kümelenmesidir. Ülke çapında en çok üretim ve ihracat yaparak öne çıkan 10 kuyum firmasının 9’u, Türkiye’deki altının yarısını işleyen Kapalıçarşı’da kümelenmiştir (Evren ve Ökten, 2013: 38). Ayrıca Türkiye’nin altın üretim ve ticaretinde Avrupa’da ilk sırada yer almasında, Kapalıçarşı’nın önemi büyüktür. Pandemi sonrasında Türkiye’nin toplam mücevher ihracatı %79 artarak 2021 yılında bir önceki yıla göre altın üretim ve ticaretinde İtalya’yı geçerek Avrupa’da ilk sıraya yerleşmiştir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021; TJE, 2021).

Kapalıçarşı kuyumculuk ve mücevher zanaatı, Tarihi Yarımada’nın çok katmanlı tarihsel ve kültürel yapısından beslenerek gelişen, kendine özgü üretim süreçleriyle çarşının ayrılmaz bir parçasıdır. Burada önemli imparatorlukların etkisiyle doğu ve batının özgün sentezi her tarihsel dönemde bilgisini aktararak tasarıma ve işçiliğe de yansımıştır. Dolayısıyla geçmişten gelen kültürel izleri de barındıran Kapalıçarşı kuyumculuğu kendine has bir özellikte olup, ince işçiliğin ve ‘Kapalıçarşı Ekolü’ denilen mücevher tarzının temsilcisidir. Bizans İmparatorluğu ve sonrasında Fatih Sultan Mehmet döneminde çarşı yaptırıldıktan sonra uluslararası alanda etkisini genişletmesine yönelik özel bir girişim başlatılmış; talebin yönlendirilmesi ve dönemin en iyi ustalarının ve zanaatkârlarının İstanbul’da yer seçmesi, en özel ve en kaliteli işlerin burada yer almasıyla ‘Kapalıçarşı Ekolü’ ortaya çıkmıştır. Küçükerman ve Mortan’ın ifadesiyle, Osmanlı saraylarının, ‘Ehl-i Hiref Topluluğu’ yoluyla Kapalıçarşı’da öncü ürün üretimi ve seçkin bir çevre yaratılmıştır (Küçükerman ve Mortan, 2010: 191). Bu ince işçilikli ve özel üretim tekniği büyük çoğunlukla Ermeni ve Süryani ustalar tarafından sürdürülmüştür. İstanbul’un kendine has üretim tekniğini ve doğu-batı sentezini simgeleyen ‘Kapalıçarşı Ekolü’ zamanla ünlenerek etki alanını genişletmiştir.

Kapalıçarşı’daki kuyumcular için Cevahir Bedesteni ve çevresinde bulunan dükkânlar tahsis edilmiştir. Çarşının merkezinde konumlanan kuyumcular için o dönemde ‘Kuyumcular Caddesi’ ayrılmıştır. Çarşının üçte birine yakın bir alanı oluşturan kuyumcu dükkânları, Kuyumcular ve Kalpakçılar Caddeleri üzerinde Şekil 8’de sarı renkle gösterilen alanlarda yer almaktadır.

Yeni Kümelenmeler: Kuyumcukent

1980’lerden itibaren, ekonomi politikalarının serbestleşmesi ve endüstriyel üretimde teknolojik gelişmelerin yaşanmasıyla beraber geleneksel üretim geri planda kalırken sektörün ticari boyutu öne çıkmıştır. Ancak diğer taraftan serbest piyasa içinde önemli bir yere sahip olan altın piyasası ve değerli maden işçiliği önem kazanmıştır (Eceral vd., 2009, s. 126).

Şekil 8. Kapalıçarşı faaliyet alanları

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tarihi Yarımada’da yer alan kuyumcu atölyelerinin desantralizasyonu ve kent çeperine taşınmasına ilişkin karara ilk kez İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunun 1995 tarihli 6898 sayılı kararında yer verilmiştir:

“Tarihi yarımada da yer alan depolama toptan eşya ticareti, ateşli, gürültülü, atölye ve imalathanelerin tasfiye edilmesi bu işlerle ilgili çalışma ruhsatlarının yenilenmemesi ve yeni ruhsat verilmemesi”

İlerleyen süreçte, plan kararlarıyla bu girişim yasal bir zemine oturtulmuştur. 30 Nisan 2005 tarihli 1/5.000 ölçekli Tarihi Yarımada Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı’nda yer alan

“Beyazıt, Dayahatun, Mercan ve Mollafenari bölgelerinde yoğunluk gösteren altın ve gümüş imalatının çevreye zararlı alt sektörü olan ramatçıların Kuyumcukent’e desantralizasyonu”

kararı ile birlikte Tarihi Yarımada ve özellikle Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde faaliyetlerini sürdüren atölyelerin Kuyumcukent’e taşınması zorunlu kılınmıştır (Evren, 2010, s. 64). Yalnızca Kapalıçarşı ve çevresinde faaliyet gösteren kuyumcu atölyelerinin ilk defa 1990’lı yılların sonu ve 2000’li yılların başından itibaren Bahçelievler-Güngören-Bağcılar üçgeninde ve kent çeperinde konumlanmaya başladıkları görülmektedir.

Kuyumcukent’e taşınma eğiliminde; altyapısı daha gelişkin sağlıklı koşullarda iş yapma ve üretimi daha sistematik hale getirme düşüncesi yatmaktadır. Üretim ve çalışma koşullarını geliştirmenin yanı sıra yer seçimi de belli etkenler doğrultusunda gerçekleşmiştir. İstanbul’un gelişme eksenlerine ve öne çıkan akslarına bakıldığında Kuyumcukent’in yer seçiminin stratejik bir noktada konumlandığı görülmektedir. Divan yolu, İstanbul’un önemli gelişme eksenlerinden biridir. Bu yolun batıya doğru dolaylı uzantısında Atatürk Havalimanı ve kent içi sanayi bölgeleri de yer almaktadır (Weber, 2018, s. 65).

Şekil 9. Kapalıçarşı ve Kuyumcukent’in konumu
Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Kuyumcukent’in yer seçiminde yeni gelişen merkezlere yakınlık öne çıkmaktadır: Atatürk Havalimanı, İstanbul Dünya Ticaret Merkezi, Serbest Bölge ve Türk Dış Ticaret Kompleksi. Dolayısıyla kentsel işlevlerin modernleşmesi, yeni yer seçimlerini doğurmakta ve bu yer seçimlerinin stratejik bölgelere kaymasını beraberinde getirmektedir (Weber, 2018, s. 67).

Görüşme yapılan esnaf ve zanaatkârlar, Kuyumcukent’in sektörün gelişmesinde önemli bir etken olduğu görüşünde ortaklaşmış, taşınma konusunda olumsuz görüş bildiren olmamıştır. Bu konudaki olumlu yaklaşımlarının temelinde Kapalıçarşı çevresindeki hanlarda çalışma ve üretim koşullarının sağlıklı oluşu bulunmaktadır. Çalışma alanlarının küçük, havasız ve güneş almayan mekânlar olduğu dile getirilmiştir. Diğer yandan üretimde kullanılan malzemenin işlenmesi ile oluşan zararlı maddelerin yarattığı riskler ve bu riskin önlenmesine yönelik sistemlerin hanlarda inşa edilmesinin zor olduğu, dolayısıyla atölyelerin çevre ve insanlar için yarattığı tehlikeler dile getirilmiştir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021).

Hanlar açısından olumsuz olarak değerlendirilen bir diğer konu ise güvenlik sorunudur. Güvenli çalışma ortamı, sağlıklı üretim koşulları gibi hususlar tarihi merkezde iş yapanlar açısından daha öncelikli olarak görülen konular arasındadır. Üretim koşulları iyileştirilmedikçe hanlarda üretimin yasaklanması gerektiği dahi dile getirilmiştir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021).

Şekil 10. Kuyumcukent
Not. KİAŞ, n.d.

Kapalıçarşı ve çevresindeki hanlar arasında mesafelerin uzak olması ve hanların birbirlerinden kopuk olmaları da olumsuz olarak değerlendirilen konulardan bir diğeridir. Bu noktada Kuyumcukent’in daha kurumsal ve firmaları tek çatı altında toplayan bir yapısının olması sektör içinde olumlu bir girişim olarak ifade edilmiştir. Aynı ürünün üretimini yapan hanların birbirinden çok uzak mesafelerde olduğu ve dolayısıyla firmaların fiyat karşılaştırması yapabilmesi için bir uçtan bir uca gitmek zorunda kaldığı aktarılmıştır. Bununla birlikte çalışma alanları dar olduğu için atölye geleneğini sürdüren esnafın da büyüme hızının daha yavaş olduğu belirtilmiştir. Tüm bu olumsuz durumlara karşı Kuyumcukent’te firmaların kurumsallaştığı ve daha iyi koşullarda daha kaliteli ve donanımlı üretim yapmaya başladıkları dile getirilmiştir (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021).

Başlangıçta kuyumcu atölyelerinin tamamının taşınması planlanmışken, 2006 yılında İstanbul Kuyumcular Odası (İKO) küçük atölyelerin Tarihi Yarımada’da kalmasının sektör açısından önemli olduğu yönünde görüş oluşturmuş ve böylece; sadekâr, mineci, kakmacı, kalemkâr, mıhlayıcı, cilacı gibi önemli zanaat kollarına ait küçük atölyelerin Tarihi Yarımada’da kalması konusunda esneklik tanınmıştır. Bu kararla birlikte Kuyumcukent’in Tarihi Yarımada’daki kuyumculuk zanaatını, mekânsal bağlamından koparma riski kısmen önlenmiştir. Bu sayede Kuyumcukent, Kapalıçarşı’nın bir alternatifi olmamış, yalnızca bir uzantısı olarak gelişmiştir. Zamanla Kuyumcukent, büyük firmaların yer seçtiği ve çoğunlukla makineye dayalı üretim ile yurtiçi ve yurtdışına toptan satış yapan bir kompleks haline gelmiştir (Weber, 2018, ss. 64-69). Yurtdışına yönelik çalışan firmaların bir kısmı da Kapalıçarşı’da kalmıştır.

“Kuyumcukent, üretim ağırlıklı bir yer. Hanlardaki üretim ve çalışma şartları sağlıklı olduğu için Kuyumcukent kurulduğunda oraya taşındılar. Tüm İstanbul için mücevher değil ama altın takı üretiminin yüzde 70 civarı Kuyumcukent’te gerçekleşiyor. Mücevher ustaları hanlarda kalmaya devam ederken, kuyumculukta (altın) üretimin yeri artık Kuyumcukent. İyi firmaların artık hemen hemen hepsi Kuyumcukent’te üretimini yapıp Kapalıçarşı’da satış yapıyorlar. Zaten üretimin çoğu fabrikasyon hale gelmiş durumda.” (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kuyumcukent’teki ürün ve satış kapsamının farklı olduğu dile getirilerek, ana giriş katının perakende satış yaptığı ve daha çok Türk müşterilere hitap ettiği; üst katlarda ise son zamanlarda piyasada baskın olan Araplar tarafından toptan satışın yapıldığı aktarılmıştır. Kuyumcukent’te iş yapmanın maliyeti yüksek olduğundan işçilik maliyeti düşürülmekte ve makinelere bağlı seri üretim yöntemleriyle aynı üründen çok adet çıkarılmaktadır. Dolayısıyla burada özel üretim bir ürün görmek neredeyse olanaksızdır. Kuyumcukent’te kuyumculuğun daha çok ‘ticari’ boyutu işlemektedir (C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021). Kapalıçarşı ise tamamen farklı olarak müşteriler açısından çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Turizm acentelerinin mutlak gezi noktalarından biri olan Kapalıçarşı’da turistler ‘özel’ parçalara ilgi duymaktadır. Dolayısıyla burada ürünün tek üretildiği, işçiliğin yoğun olduğu ve zanaatkârın Kapalıçarşı ekolünden beslendiği bir süreç işlemektedir. Kuyumcukent ise sektörün büyümesi, teknolojinin gelişmesi ve yurtdışına açılmasıyla beraber büyük toptancı firmaların yer seçimidir (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023).

Sektör içinde önemli bir unsur olan iletişim, Kapalıçarşı ve Kuyumcukent arasındaki bağlantı açısından önemli konulardan bir diğeridir. Sektör içindeki

aktörlerin birbirleriyle olan etkileşiminin devam etmesi gerekmektedir. Bu anlamda Kuyumcukent’in özgünlük konusunda ilk başta zorlandığı ancak daha sonra piyasaya uyum sağladığı aktarılmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021). Bunun için Kuyumcukent’teki her mağazanın en az bir personelinin her gün Kapalıçarşı’ya gidip geldiği, piyasayı takip edip bilgi topladıkları veya ödeme aldıkları bilinmektedir. Aynı zamanda Kuyumcukent-Kapalıçarşı servis araçları sayesinde ulaşım ile ilgili kopuklukların önüne geçildiği ve koordinasyonun sağlandığı görülmektedir. Diğer yandan Kuyumcukent’te üretim yapıp satış yerleri Kapalıçarşı’da olan veya Kuyumcukent’ten ürün alıp Kapalıçarşı’da pazarlayan birçok firmanın mevcut olduğu, bilgi alışverişi ve irtibatın devamlılığının sağlandığı aktarılmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021; C. Zengin, kişisel görüşme, 11 Mayıs 2021; M. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021).

Ekonomik kümelenmelerin doğaları gereği kendi içlerinde ve diğer kümelenmelerle aralarında iletişim ve irtibat hayati öneme sahiptir. Sektörde işbirliği, bilgi alışverişi ve etkileşimin olması zorunludur. Bu unsurların kopuk olması halinde sektörde devamlılık olumsuz etkilenmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul’daki kuyumculuk kümelenmeleri arasında ve özellikle Kuyumcukent ile Kapalıçarşı arasında ilişkinin güçlü olduğu görülmüştür.

Özetle, 1990’larda plan kararlarıyla yasal zemini oluşturulan Kuyumcukent; seri üretim, ticaret ve ihracat odaklı büyük firmalara yönelik inşa edilmiş yeni bir kuyumculuk merkezidir. 1980’lerden sonraki süreçte bu firmaların artmasıyla kuyumculukta temelde iki tip üretim biçimi oluşmuştur: geleneksel üretim ve seri üretim. İlk başlarda tarihi merkez dışında yeni merkez alternatifleri olmadığı için Tarihi Yarımada’da konumlanan büyük firmalar, bu bölge yüksek kapasiteye ve uygun koşullara elverişli olmadığı için Kuyumcukent projesi tamamlandığında buraya taşınmışlardır. Kuyumcukent’i tercih edenler halihazırda seri üretim ve işçilik maliyetinin düşürülmesi vizyonuyla ilerleyen firmalardır. Kapalıçarşı ve çevresindeki atölyeler ise tarihsel birikimle hareket ederek yaratıcılığı ön planda tutan ve tarihi mekândan vazgeçemeyenlerdir, bu nedenle; Kapalıçarşı’nın sektörün ve zanaatın merkezinde olma niteliği sürmektedir.

Kapalıçarşı’nın Mekânsal Uzantısı: Nuruosmaniye

Kuyumculuk daha çok seri üretime ve yurtdışı odaklı ticarete kaymışken Kapalıçarşı Ekolünün yaşadığı zanaat dalı artık yoğunluklu olarak mücevherattır. Bu gelenek günümüzde daha çok Ermeni ve Süryani ustalar eliyle yürütülmektedir. Özellikle Kapalıçarşı’da yetişme Ermeni zanaatkârların bu mirasın sürdürülmesinde önemli rolünün olduğu ancak giderek yeni zanaatkâr yetiştirilmesinde büyük sıkıntılar yaşandığı belirtilmektedir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kapalıçarşı Ekolü’nün son temsilcileri ve birer yaşayan insan hazinesi niteliğinde olan ustalar, Kapalıçarşı ile çok güçlü bir bağ içerisindedirler. Ustalar, Kapalıçarşı’yı hayatlarıyla iç içe bir mekân olarak görmekte ve ‘Kapalıçarşı Üniversitesi’ tabirini ifade ederek öğrenme sürecinin ve insan ilişkilerinin her daim devam ettiğini aktarmaktadırlar. Mücevher ve değerli maden işçiliğinin alanın ayrılmaz bir parçası olduğunu, Kapalıçarşı Ekolü’nün tarihi merkezin mekânsal dokusuyla güçlü bir bağ kurduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla bu

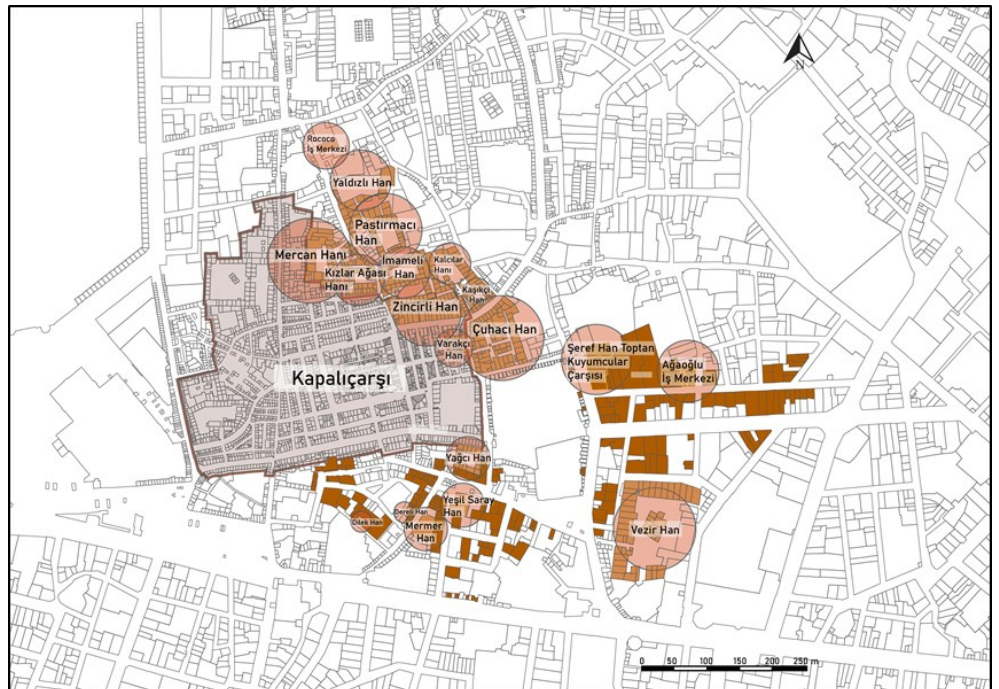
Şekil 11. Mücevher Ustası
Surmak Susmak

Not. Yazarların kişisel arşivi

ekolün temsilcilerinin ve zanaatkârlarının bütünleşik koruma ve zanaat-mekân dinamikleri çerçevesinde taşınma durumunun söz konusu olmaması gerekliliğinin de altını çizmek gerekir. Ancak diğer taraftan Kapalıçarşı ve hanlar bölgesinde kuyumculuk zanaatının sürekliliğini olumsuz etkileyen; iş yapma koşullarının kötü oluşu, hanların mekânsal açıdan kopuk olmaları gibi etkenler kümelenmenin mekânsal ve yapısal sınırlayıcılarıdır.

562 yıllık mirası mücevher ve değerli madenlerle işlemeye devam eden ustalar, hanlarda bulunan atölyelerde mesleklerini icra etmektedirler. Bu hanlardan Zincirli Han, Pastırmacı Han, Çuhacı Han, Mercan Han, Yıldızlı Han, İmameli han ve Kızlar Ağası Hanı ön plana çıkan hanlardır. Şekil 12’de Kapalıçarşı ve çevresindeki hanların etki alanlarıyla birlikte konumları gösterilmektedir.

Kapalıçarşı ve hanlardaki kuyumculuk kümesinin yanı sıra Nuruosmaniye kapısının doğusunda kalan bölgede nispeten yeni bir kümelenme söz konusudur. Kapalıçarşı’nın en önemli mücevher ustalarından biri olan ve Kapalıçarşı Ekolü’nün temsilcilerinden sadekâr Surmak Susmak, Kapalıçarşı içinden Nuruosmaniye tarafına ilk olarak 1990’lı yılların ortasında taşındığını ifade etmektedir. Ancak her ne kadar kümelenme farklı mekânsal eğilimler gösterse de hepsinin Kapalıçarşı’yı ifade ettiğini, bir bütün olduğunun altını çizmektedir.

Şekil 12. Kapalıçarşı ve çevresindeki kuyumcu kümelenmeleri

Not. Çalışma kapsamında yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

“Çocukluğumuz Kapalıçarşı’da, hanlarda geçti, buralar hep bir bütündür. 1970’li yıllarda, çocukluk dönemimde; ufak atölyeler hep tanıdık bildik alırlardı ki güvenilir insan olsun müşteri emanetlerine herhangi bir şey olmasın. Sektör gitgide ilerledi, el işçilikleri döküme dönmeye başladı ama el işi yapan ustalar her zaman bir sanatkâr olarak vardır. İşin sanat kısmı çok farklı bir boyuttur; çünkü bir ruh meselesidir sanat.” (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023)

1990’lı yılların ortalarında mücevher ustalarının Kapalıçarşı ve çevresindeki eski hanlardan Nuruosmaniye’ye daha temiz ve daha konforlu olmasından dolayı taşınması, bu alanın kümelenmenin içine dâhil olmasının ilk dönemini ifade etmektedir.

“Eski dönemde, kuyumculuk sektörü bu kadar büyük olmadığı için toptancılık çok nadirdi. Sektör iç piyasasının ve turistin dışında yurtdışına da açılmaya başladığında buradaki dükkânlar yetmez oldu. Arayışa geçildi. Nuruosmaniye hep konfeksiyon triko yerleri ve turistin çarşıya giriş yerleriydi. Burada büyük turistik faaliyetler başlayınca yakın bir konum olarak bu çarşılar peydahlandı. Çarşının aşağı yukarı nasıl hareket ettiğini biliriz, çarşının tek sıkıntısı tozlu havasıydı. Bu sıkıntılardan dolayı buralarda daha temiz yerler açılınca buralara yerleşmeye başladık. Çuhacı han ve etrafındaki dükkânlar el değiştirdi. Bunun dışında bir de Kuyumcukent açıldı. Artık dünyayla büyük ticaretler yapılıyor. Biz ise sanatkârız, sanatkâr hiçbir zaman toptana girmez. Sanatkârlık bir ruh meselesi; özgün işleri yapabilen başkasının sahip olamayacağı becerilerle donatılmış ve bunu yılların kazandırdığı birikim ve sevgiyle yapan kişidir.” (S. Susmak, kişisel görüşme, 4 Mart 2023)

Diğer taraftan 2000’lerin başında sektör büyüdükçe artan toptan satış ve yurtdışı ihracat firmalarının burada yer seçimi, Nuruosmaniye’nin kümelenmeye katılmasının ikinci dönemini ifade etmektedir. Son yıllarda ise internet satışlarının çoğalmasıyla beraber kontrolsüz bir büyüme gerçekleşmiştir. Sektörün dışındakiler reklamlar çoğaldıkça dâhil olmuş ve 2015-2016 yıllarında burada bir girişim başlamıştır. Dönem dönem kapananlar olsa da online satış odaklı ve toptan satış firmaları oldukları için pandemi sürecinde bile bu bölge devam etmeyi nispeten başarmıştır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Nuruosmaniye, Kapalıçarşı’ya göre daha kurumsal firmaların yer seçtiği bir bölge olarak aktarılmıştır. Kapalıçarşı ve etrafındaki hanlarda küçük ölçekte ürün pazarlanmaktadır. Bu firmalar büyüdükçe, kapitaleri ve madenleri arttıkça, piyasada daha fazla tanındıkça daha büyük firmalara ihtiyaç duydular. Dolayısıyla müşterilere daha iyi hitap edebilmek adına Nuruosmaniye’ye taşındıkları söylenebilir. Nuruosmaniye Caddesi’nin güvenlik açısından daha güvenli, dükkânlarının daha geniş ve daha kurumsal olduğu aktarılmıştır. Birbirine yakın olan bu iki kümelenmeden Kapalıçarşı tarafı sadece perakende satış yaparken; Nuruosmaniye tarafı toptan satış taleplerini karşılamaktadır (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Bunun yanında Nuruosmaniye’deki firmaların bir kısmının Kapalıçarşı’da da satış ofisleri bulunmaktadır.

Nuruosmaniye Caddesi’nden Çemberlitaş’a doğru inen kümelenme; toptan satış odaklı bir girişimle beraber 1980’lerde sektördeki ihracat ve toplu satışın devamı olarak tarihi merkezdeki mekânsal izdüşüm olarak da yorumlanabilir. Kümelenme, Kapalıçarşı’nın etkisiyle oluşan turistik çekimden de faydalanma eğilimi göstermektedir.

DEĞİŞEN MEKÂNSAL, KÜLTÜREL ve EKONOMİK DİNAMİKLER KARŞISINDA ZANAATIN SÜREKLİLİĞİ

Turizmin Etkisi

Kuyumculuk sektörünün büyümesi ile birlikte firmaların da büyüyerek mekânla ilgili taleplerinin farklılaşmasında ve sektörde yurtdışı odaklı ticaretin artmasında turizm önemli bir etkidir. Kapalıçarşı’da yer seçen tekil dükkânlara ek olarak, zaman içinde ziyaretçilerin artmasıyla zincir markalar da Kapalıçarşı’da yer edinmeye başlamıştır. Ancak Adem Kurtulmuş ’a (2021) göre Kapalıçarşı’da zincir markalar beklentileri doğrultusunda uzun süre kalamamıştır. Bunun sebebi Kapalıçarşı’nın ruhundaki özgünlüğün zincir markaların hedefleriyle örtüşmemesi ve gelen ziyaretçilerin farklı beklentilerini karşılayamamasıdır. Dolayısıyla Kapalıçarşı’daki kuyumculuğun kültürel referanslarından uzaklaşmasının temel nedeni markalaşmadan çok, seri üretim ve makineye dayalı üretimin sektörde yerini almasıdır (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Kapalıçarşı’da bulunan kuyumcu dükkânlarının son 20 yıldaki mekânsal değişimlerine bakıldığında bazı sokak ve dükkân gruplarının işlevsel olarak sadece turistlere yönelik hale geldiği görülmektedir. Kalpakçılar ve Kuyumcular Caddeleri’ndeki kuyumcu dükkânları; son 20 yılda yerini baharat, deri, turistik eşya, çanta ve gümüş üzerine çalışan esnaf ve zanaatkârlara bırakmaktadır. Bu tespitle beraber Kapalıçarşı’daki kuyumculuk kümesinin küçüldüğü veya dükkânların azaldığı gibi bir algı oluşmaktadır ama sektördeki diğer gelişmelerle ilişki kurulduğunda bunun bir küçülme olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kapalıçarşı içerisindeki kümelenme esasında dışa doğru yayılmakta ve bununla beraber kümeye yeni odaklar da katılmaktadır. Bunun en büyük örneği Nuruosmaniye ve Kuyumcukent kümelenmeleridir. Kapalıçarşı’daki kuyumcu ve mücevherat ofislerinin ve atölyelerin alanları kısıtlı olduğundan, sektörde büyüyen firmalar sonradan daha geniş mağazalara veya sistematik çalışma yerlerine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla bu dükkânlar Nuruosmaniye gibi yerlerde kümelenmekte ve kuyumculuk dışa doğru yer seçme eğilimi göstermektedir. Kapalıçarşı içerisindeki turizm etkisinin artmasıyla 2000 yılından bu yana meslek kolları Şekil 14’teki gibi dönüşmektedir.

Görüşmelerde turistlerin yoğun el emeğine ve kişiye özel tasarımlara daha çok rağbet ettiği tespit edilmiştir. Çünkü kişinin takıyla özel bir bağ kurduğu ve kendine has olanları tercih ettiği aktarılmış, işçilik maliyeti düşürülmüş birbirinin aynı olan binlerce üründen birini almanın bir süre sonra sıradanlaştığı dile getirilmiştir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021). Diğer yandan satışların çok büyük bir kısmının yabancı ülkelere ve turistlere yapıldığı ve dolayısıyla turizmin satışlar üzerinde çok kritik bir etkisinin olduğu aktarılmıştır (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Turistlerin ilgisini global markalardan çok, el işçiliğinin yoğun olduğu ve tek ürün halinde üretilen ürünlerin çekmesi; geleneksel kuyumculuk zanaatının yaratıcı bir sektör olarak devamlılığı açısından potansiyel teşkil etmektedir.

Türkiye’de son yıllarda ve özellikle pandemi dönemi sonrasında ekonomik ortamın istikrarsızlaşması ve alım gücünün düşmesiyle altın ve döviz piyasasında yatırım amaçlı bir yönelim söz konusudur. Bu etki, altının yatırım yönünü ön planda tutarak işçilik ve geleneksel referansların zaman içinde kaybolması ve emek yoğun ve geleneksel kısmının da küçülmesi riskini doğurabilir.

Bu bulgulardan hareketle, somut olmayan değerlerin önemli bileşenlerinden olan bilgi aktarımının sağlanmasında ‘eğitim’ önemli unsurların başında gelmektedir. Daha çok usta-çırak ilişkileri ve eğitim atölyeleri gibi Çarşı'nın kendi dinamikleriyle sürdürdüğü bilgi aktarımı konusunda, yeni neslin yöneliminin zayıf olmasından kaynaklı olarak zanaatkâr eksikliği yaşanmaktadır. Bu bağlamda görüşme yapılan zanaatkârlar, kuyumculuk eğitiminde erken yaşta başlamak üzere ve Çarşı'nın eğitim geleneğine uygun düzenli eğitimlere ihtiyaç duyulduğu görüşündedir. Kapalıçarşı Ekolü'nü simgeleyen Ermeni ustalardan Sürmak Susmak ve Hraç Arslanyan gibi ustalar, kendi eğitim atölyelerini açarak söz konusu girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler desteklenmeli ve somut olmayan kültürel mirasın devamlılığı için en önemli koşullardan biri olan nesilden nesile bilgi aktarımı sağlanmalıdır. Yeni neslin bu zanaata yönelmesini sağlamak için üretimde konforun ve teşvikin sağlanması da önemlidir.

Yenilikçi Üretim ve Pazarlama

Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmeyle birlikte sektörler internet üzerinden satışlara yönelmektedir. Bu anlamda sektörde en önemli güncel konuların başında ‘online satış’ ve dijital platformlarda pazarlamanın geldiği aktarılmaktadır. Özellikle pandemi süreciyle birlikte dijital satışlar bir anda yükselişe geçmiş ve firmalar bu konuya ilişkin bir uyum sürecine girmişlerdir. Kuyumculuk sektörünün internet satışlarındaki eğilimine bakıldığında, görüşmelerden hareketle değerli takı ve mücevher alanında internet alışverişinin genel olarak tercih edilmediği belirtilmektedir. Fiyatların yüksek olmasına bağlı olarak ‘güven’ unsuru ve ürünleri kendi bedenleri üzerinde deneyimleme alışkanlığı bu konuda etkili olan sebeplerdir (A. Kurtulmuş, kişisel görüşme, 23 Nisan 2021).

Yapılan görüşmelerde yine online satışların daha düşük fiyatlı oldukları ve takı alışverişinde birebir deneyimlemenin çok önemli bir etken olduğu dile getirilmiştir (F. Bağlan, kişisel görüşme, 24 Mayıs 2021). Diğer taraftan daha çok ihracat yapan büyük ve kurumsal firmalar online satış gerçekleştirmektedir. Yurtdışına satış yapan toptancıların genellikle online üzerinden çalıştıkları dile getirilmiştir. Bu anlamda markalaşma ve tanınırlık önemli bir etkidir. Kurumsal olmayan küçük firmaların bu konuda ilerleyemediği ve alıcılar nezdinde güvenli bir satış yolu olarak görülmediği aktarılmaktadır (C. Zengin, görüşme, 11 Mayıs 2021).

Fiziksel Koşullara Bağlı Değişim Talepleri

Kapalıçarşı çevresindeki hanlar, çoğunluğu 18. Yüzyılda yaptırılmış olup fiziksel ve işlevsel olarak güncel üretim sisteminin gerektirdiği koşulları karşılayamamaktadır. Zanaatkârların dile getirdiği üzere atölyelerin büyüklüğü 3 m² ile 10 m² arasında değişmekte ve oldukça sınırlıdır. Hanların eski yapısından kaynaklı tozlu bir havanın yanı sıra kesme-cilalama gibi işlemlerde havaya birçok değerli metal tozlar yayılmaktadır. Ellere tutunan bu tozlar suya karıştığı esnada arıtılmadığında insan sağlığını ciddi anlamda tehdit edebilmektedir. Bu arıtma

sistemlerinin Kapalıçarşı içinde kurulmasının hanların eski yapılar olmasından kaynaklı olarak nispeten daha zor bir işlem olduğu aktarılmıştır. Söz konusu fiziksel ve işlevsel sorunlar, zanaatkârların farklı mekânsal seçimler yapmalarını, Kuyumcukent ve Nuruosmaniye gibi yeni kuyumculuk odaklarının ortaya çıkmasını da beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda, zanaatkârlar Kapalıçarşı dışında ortaya çıkan Kuyumcukent ve Nuruosmaniye gibi yeni mekânları Kapalıçarşı’dan bir kopuş veya ayrılma olarak nitelememekte, bu farklılaşmaları Kapalıçarşı’nın eksik taraflarından ve karşılayamadığı ihtiyaçlardan dolayı geliştirerek aslında Kapalıçarşı’yı tamamladıklarını ifade etmektedirler.

SONUÇ

Bu çalışma Kapalıçarşı içerisindeki somut olmayan kültürel miras değeri olan kuyumculuk zanaatı ve geleneksel üretimin, mekânlar ile kurduğu ilişkinin değişimini ve sürekliliğinin sağlanması karşısındaki riskleri ve eğilimleri anlamak amacıyla yapılmıştır. Alan çalışması ve görüşmeler yoluyla Kapalıçarşı içerisindeki zanaat ve geleneksel üretimin yer değişiminin arkasındaki nedenler ve süreçler ortaya konmuştur.

Kapalıçarşı ve Hanlar odaklı gelişen kuyumculuk zanaatı, Kapalıçarşı’ya alternatif olarak tasarlanan Kuyumcukent’in inşa edilmesi ile yeni bir mekâna sıçramıştır. Zanaatın yer değişimi, herhangi bir plan kararına bağlı olmasa da Kuyumcukent bir proje olarak değerlendirildiğinde; sektörün ve aktörlerin tercihlerinin ötesinde bazı etkenlerin süreçte önemli etki oluşturduğu söylenebilir. Bir küme olarak tanımlanabilecek olan bu yeni mekân, yakınında konumlandığı Atatürk Havalimanı, kongre ve ticaret merkezleriyle ilişkili olarak bir yer seçmiş, büyük ve devasa mekânlar ile kuyumculuk sektörünün “yeni” çarşısı olmayı hedeflemiştir. Kuyumcukent projesi, Çarşı esnafı ve zanaatkârları tarafından büyük ölçüde olumlu bir mekânsal değişim olarak yorumlanmaktadır. Çünkü büyük firmaların yarattığı baskı ortadan kalkınca, küçük çaplı geleneksel üreticilerin alanı genişlemiştir. Kapalıçarşı Eko’ünü sürdüren geleneksel ustaların, tarihi merkezle kurdukları duygusal bağdan dolayı ve zanaatın tarihsel birikimden beslenen, ilham alan yapısından dolayı geleneksel üreticilerin taşınması mümkün değildir. Bu yüzden Kuyumcukent’in Tarihi Yarımada’da açtığı alan ve yaratmış olduğu fırsat; ancak geleneksel üretim merkezleri olan hanlarda hayata geçirilebilirse zanaatın devamlılığı söz konusu olabilir. Yapılan görüşmelerde zanaatkârlar ve esnafın ortak görüşü hanlardaki üretim koşullarının iyileştirilmesi, arıtma sistemlerinin kurulması gibi önlemlerin alınmasının gerektiğidir. Diğer taraftan kuyumculuk sektörü içerisinde etkileşim, irtibat ve bilgi alışverişi gibi unsurların sektör için zorunlu unsurlar oldukları görülmüştür. Bu anlamda Kuyumcukent ile Kapalıçarşı arasındaki irtibatın güçlü olduğu ve günlük olarak bilgi alışverişinin sağlandığı tespit edilmiştir. İletişim ve bilgi alışverişinin kopuk olduğu bir durumda kümelerin devamlılığı risk oluşturacaktır. Kuyumcukent’in mekânsal olarak uzak ama organik bağları güçlü bir biçimde, aslında Kapalıçarşı’dan çok da bağımsız bir mekân olmadığı saptanmıştır. Bu durumun en önemli nedeni; makalede daha önce vurgulanmış olan Kapalıçarşı’nın zanaat akademisi olma rolü ile hem tasarım, hem üretim teknikleri hem de güncel eğilimleri yönlendiren bir yapıya sahip olmasıdır. Kapalıçarşı, salt bir alışveriş mekânı olmaktan öte, tarihsel arka planda beraberinde getirmiş olduğu lonca sistemi gibi kendine has

kuralları sayesinde zanaatın devamlılığı ve bilgi aktarımında önemli bir işleve sahiptir. Kapalıçarşı’nın örgütlenme biçimi zanaat akademisi şeklinde olduğundan, günümüze kadar güçlü ekonomik ve kültürel ağlarla gelebilmiştir. Bu bağlamda kuyumculuk ve mücevher, kurulmasından bu yana Kapalıçarşı’nın kültürel kimliğini oluşturmakla birlikte burada özgün tasarım teknikleriyle ‘Kapalıçarşı Ekolü’ denilen tarzı bünyesinde barındırmaktadır. Kapalıçarşı Ekolü, doğu-batı sentezine işaret eder. Mücevherin emek yoğun ve kişiye has hali olarak tanımlanır. Bu nedenlerle somut olmayan kültürel mirasa konu Kapalıçarşı’ya özgü kuyumculuk zanaatı, satış mekânları değişse de özgün niteliklerini korumaya devam etmektedir.

Bir diğer yeni kümelenme mekânı olan Nuruosmaniye, Kapalıçarşı’dan uzaklaşmak istemeyen, Tarihi Yarımada içinde kalarak, Çarşı ile bağlarını devam ettirmek isteyen zanaatkârın tercihi olmuştur. Kuyumcukent, üretimin desantralizasyonu bağlamında öne çıkarken; Nuruosmaniye bunun tam tersine Kapalıçarşı’nın hemen doğusunda, , bir takım farklı işlevsel özellikleriyle beraber kümeye nispeten yeni dâhil olan yapıyla öne çıkmaktadır. Nuruosmaniye yer seçimi, Kapalıçarşı çevresinde hem işlevsel hem de mekânsal dönüşüm başlatmıştır. Nuruosmaniye hanlarının içinde başlayan mücevher üretimi zamanla bölgenin büyük bir kuyumculuk mekânına dönüşümüne neden olmuştur. 1980’lerde kuyumculuk bir sektör olarak büyürken kuyumculuk merkezi olarak başka alternatifler bulunmadığından büyük firmalar tarihi merkezde yer seçmiştir. Nuruosmaniye kuyumculuk kümelenmesi, Kapalıçarşı’da kuyumculuk yapan ancak daha sonra çalışma alanlarının yetersiz oluşundan dolayı veya kapital birikimi artan firmaların toptan satışa ve ihracata yönelmesiyle ortaya çıkmıştır. Yer seçimi olarak tarihi merkezde olmasının sebebi; geleneksel üreticiler açısından üretim ve tasarım boyutunun alanın ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Toptan satışın tarihi merkezde kümelendiği bölge olarak Nuruosmaniye ise, Kapalıçarşı’nın sahip olduğu turizm girdisinden faydalanmak isteyen bir eğilim göstermektedir.

Tüm bu mekânsal dinamikler kümelenmenin birer parçasını, yani bütünün birer parçasını oluşturmaktadır. Kümelenme, doğası gereği ve dış etkenlerden ötürü her ne kadar farklı yer seçimlerine ve işlev farklılıklarına yönelse de sektör kendi içerisinde çok güçlü bağlara sahiptir ve bir bütündür. Kapalıçarşı ise bu bütünün temeli ve belirleyicisidir.

Kapalıçarşı ve çevresinde gelişen kuyumculuk, bir somut olmayan kültürel miras olarak ele alındığında, onu dönüştüren ve değiştiren unsurların çözümlenmesini ve tespit edilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ancak bu unsurlar tespit edildiğinde geleceğe yönelik doğru adımlar atılabilir. Çalışma kapsamında zanaatkârlarla yapılan görüşmelerde ‘değişim’ olgusu her biri için farklı imgeler yaratsa da Kapalıçarşı’nın onlar için hem mekânsal hem içinde barındırdığı ekonomik ve kültürel dinamikler bağlamında kümelenme içinde ‘başat’ ve ‘yön veren’ rolü ortaya konmuştur. Sektör her geçen gün büyümekte ve dünyaya açılarak önemli ticaretler gerçekleştirilmektedir. Kapalıçarşı yalnızca bir kültürel miras yapısı veya turistik bir öge olarak kalmamış, tüm bu sistemin beslediği ve ilham aldığı zanaat akademisi olarak yüzyıllardır içerdiği bilgiyi zenginleştirerek değerli madenlerin ve mücevherin üretiminde önemli bir kültürel ifade tesiri bırakmıştır. Bu ‘ekol’ ve ‘kendine özgü’ olma durumu somut olmayan kültürel

mirasın korunmasını ve geliştirilmesini sağlamanın yanı sıra sektörün büyümesini ve marka değeri kazanmasını da beraberinde getirmektedir. Zanaatkarların gözünde ‘değişim’, ihtiyaçlar doğrultusunda süreç içinde olağan bir biçimde gerçekleşmiş ve güncel olarak Tarihi Yarımada içindeki kuyumculuk mekânlarını ele alırken zanaatın nerelerde hangi işlevleri yürüttüğü, diğer mekânlarla nasıl bağlara sahip olduğu ve içinde bulunduğu bağlama ne tür fonksiyonlar kazandırıp ne etki yarattığı bu çalışmayla beraber kapsamlı bir biçimde çözümlenerek ortaya konmuştur.

Sonuç olarak;

- Kapalıçarşı, İstanbul’daki mücevher ve değerli maden sektörünün ana bileşeni ve asıl yönlendiricisidir. İçerdiği somut ve somut olmayan kültürel miras öğelerinin bütünleşik bir yaklaşımla korunması ve sürekliliğinin sağlanması önemlidir.
- Zanaatkarlar, somut olmayan kültürel mirası yaşatan aktörler olarak Kapalıçarşı ve üretim yapılan diğer alanlara yönelik tüm mekânsal karar süreçlerine dâhil olmalıdır.
- Hanlardaki atölyelerin sağlıklı çalışma koşullarına sahip olabilmesi için kapsamlı mekânsal iyileştirme çalışmalarına ihtiyaç vardır.
- Kapalıçarşı ve hanların gelecekte de kentsel dinamiklerin etkisi altında değişeceği gerçeği de unutulmamalıdır. Bu nedenle; Kapalıçarşı içindeki değişim, koruma ve süreklilik bağlamında ele alınarak; ilgili tüm aktörlerin karar alma süreçlerine dâhil olabileceği planlama yaklaşımlarıyla yönlendirilmelidir. Söz konusu planlama yaklaşımları, bu çalışma kapsamında ortaya konan tespitler doğrultusunda öncelikle zanaat ve mekânlar arasındaki ilişkileri korumayı hedeflemelidir.

Kaynakça

- Akyol, E. N. (2016). Yerin Boyutları ve Yer Kurma Pratiklerinin Kapalıçarşı ve Kuyumcukent Üzerinden Mekânsal Olarak Okunması. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Aerial view of Grand Bazaar in Istanbul, Turkey. It is one of the...* (n.d.). iStock. <https://www.istockphoto.com/tr/foto%C4%9Fraf/grand-bazaar-gm1424598499-469280470>
- Başat, E. (2013). Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Birlikte Koruyabilmek. *Milli Folklor Dergisi* (25), 61 - 71.
- Eceral, T., Köroğlu, B. ve Uğurlar, A. (2009). Kuyumculuk Kümeleri: İstanbul Kapalıçarşı İle Dünya Örneklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi. *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 121-143.
- Erbey, D. ve Salt, E. (2019). *The Role of Tourism in Sustainability of Intangible*. The 11th Tourism Outlook Conference, İstanbul, (s. 685-697).
- Evren, Y. (2010). Taş Yerde Ağır: İstanbul’da Geleneksel Kuyumculuk İmalatının Tarihi Yarımadadan Kuyumcukent’e Desantralizasyon Sürecine Eleştirel Bir Bakış. *Mimarlık*, 363, 63-67.
- Evren, Y. ve Ökten, A. (2013). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülmesi İçin Üç sektörlü Bir Model: ‘İstanbul Tarihi Kent Merkezi İçin Kuyumculuk Mahallesi Önerisi’. *Planlama*, 23(1), 35-44. http://jag.journalagent.com/planlama/pdfs/PLAN_23_1_25_44.pdf

- File:The Great Bazaar, Constantinople - Walsh Robert & Allom Thomas - 1836.jpg - Wikimedia Commons. (1836, January 1). File:the Great Bazaar, Constantinople - Walsh Robert & Allom Thomas - 1836.jpg - Wikimedia Commons. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Great_Bazaar,_Constantinople_-_Walsh_Robert_%26_Allom_Thomas_-_1836.jpg
- Güldürmez, S. (2019). Kapalıçarşı'dan Portreler. İçinde A. Ş. Çoruk (der.), *Geçmişten Geleceğe Kapalıçarşı*, (s. 269-283). İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- ICOMOS. (1975). *Amsterdam Bildirgesi*. Avrupa Mimari Miras Kongresi, 21-25 Ekim, Amsterdam. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0458320001536681780.pdf
- Kal'a, A. (2003). Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 245 - 266.
- KİAŞ (Kuyumcukent İşletme A.Ş.) (n.d.). *Fotoğraf Galerisi - Kuyumcukent İşletme A.Ş.* <https://www.kuyumcukent.com.tr/Fotograf-Galerisi?GalleryID=4>
- Kösebay, Y. ve Orlandi, A. C. (Küratör). (2017). *Cevher ve Zanaat: Kapalıçarşı Ustalarının İzinde*. Sergi, Rezan Has Müzesi, İstanbul.
- Küçükerman, Ö. ve Mortan, K. (2010). *Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Olgun, İ. (2006). Kapalıçarşı ve Bellek. *Mimar-İst*, 1, 19-23.
- Sönmez, Ç. B. (1993). Kapalıçarşı'nın Fonksiyonel Değişimi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Şabudak, Ö. (2012). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Tarihi Yarımada Hanlar Bölgesi. (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- TJEA (Turkish Jewelry Exporters Association). (2021). *Turkish Jewelry Export Report 2021*. <https://www.istanbuljewelryshow.com/en/ijs-blog/turkey-jewelry-export-report-2022.html>
- Tüzel, B. (2020). UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listelerindeki El Sanatları Unsurları ve Ticarileştirme. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- UNESCO - Dive into intangible cultural heritage! (n.d.). <https://ich.unesco.org/en/dive>
- UNESCO - Traditional craftsmanship. (n.d.). <https://ich.unesco.org/en/traditional-craftsmanship-00057>
- UNESCO (2003, Ekim 17). *The Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention>
- Weber, S. L. (2018). Schmuckhandel und Schmuckhandwerk im Kapalıçarşı-İstanbul Der Aktuelle Wandel. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Türkisch-Deutsche Universität Institut Für Sozial Wissenschaften, İstanbul.
- Yücel, G. ve Arun, G. (2010). İstanbul Kapalıçarşı Tahliye Organizasyonunun Afetten Etkilenebilirlik Değerlendirmesi. *Mimarlık Dergisi*, 345, 66-71.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı:

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Financial Statement | Finansman Beyanı:

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article. | Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Ethical Statement | Etik Beyanı:

All procedures followed were in accordance with the ethical standards. | Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı:

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.). | Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.